

نقش شوراها در نظام اسلامی

اندیشه

از دیدگاه قرآن و عترت (ع)

عزت الله واعظی

معاون پژوهشی مرکز رسیدگی به امور مساجد

شور و مشورت یک امر عقلی و سنتی پسندیده و معمول و متداول بین عقلای عالم است.

در اسلام نیز بدان توصیه گردیده و در کتاب و سنت بویژه در احادیث پیشوایان دین قویاً مورد توجه قرار گرفته و به آن سفارش شده است.

مثلاً در سه جای قرآن در آیات ۱۵۹ آل عمران، ۳۸ شورا و ۲۳۳ بقره، به شور و مشورت اشاره شده و پیروان دین حنیف بدان توصیه گردیده اند و به عنوان یکی از ویژگیهای مؤمنین و خصیصه‌ای از خصایص جامعه اسلامی از آن یاد شده است [شورا/۳۸].

شورا حامل بار ارزشی تاریخی، ملی، فرهنگی و عقیدتی است و مولود مدنیت انسانها، همگرایی رفتاری و هم خوانی و بازتاب شعور انسانهای رو به تکامل برای تصمیم گیریهای بهتر جمعی است.

چه بسیار معضلات خانوادگی و اجتماعی در مناسبات انسانی و روابط بین المللی که با مذاکره و مشاوره و گفتگو و مکالمه حل و فصل شده و می شود و چه گرههای کوری که با سرانگشت تدبیر و همفکری و مشورت انسانهای اهل فکر و اندیشه گشوده و

چه بسیار تشنت آرایی که در سایه شور و مشورت به هم آوایی و وحدت عمل منجر می گردد و جلو تصمیمات عجولانه ناصواب و ویرانگر و خشونت آمیز گرفته می شود و استبداد رأی و حماقت و خشونت جای خود را به تدبیر و مشورت می دهد، چنانکه در صدر اسلام، در عصر پیامبر(ص) و پس از آن، شور و مشورت به عنوان یک سنت زیبا و پسندیده در میان مسلمین، رایج و مرسوم بوده است [ابن هشام، سیره، ج ۲، ۱۰ و ۱۵۳].

واژه شورا

شور، مشورت، شورا، مشاوره، تشاور در لغت به معنی برداشتن، بیرون کشیدن، استخراج نمودن است [دهخدا، لغت نامه، حرف شین]. و در اصطلاح عبارت است از تعاطی افکار و تضارب آراء و به دست آوردن رأی و نظر دیگران با مراجعه به آنان، کشف و استنباط آراء اهل درک و دقت [قرشی، قاموس قرآن؛ طریحی، مجمع البحرین].

مفهوم و کاربرد شورا

در مفهوم عام و مطلق شورا باید دانست که شورا می تواند از امور فردی، همچون ازدواج و انتخاب همسر، تحصیل، انتخاب شغل، تجارت، تهیه مسکن و . . . گرفته تا مصالح محدود جمعی مثل تأسیس مؤسسات، شرکتها، سازمانها و تا شهر و استان و سطح کشور مثل شورای شهر، مدیران استان، مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای عالی اقتصاد، مجمع تشخیص مصلحت نظام و . . . تا پیمانهای میان دولتها و تا سطح بین المللی و جهانی مثل اجلاس هیات سران کشورهای اسلامی، سازمان یونسکو، سازمان اپک، سازمان ملل متحد و سایر پیمانهای محدود و مجامع بین المللی، در محدوده های مختلف و متفاوت زمانی و جغرافیایی مورد استفاده قرار گیرد.

رسالت شورا

وظایف و رسالت شورا، مطالعه و بررسی و استنباط و استنتاج و استخراج و تدوین احکام و قوانین و مقررات، برابر موازین شرعی و عقلی است و اجرا و نظارت بر حسن اجرای آن و بازرسی و کنترل را نیز در بر می گیرد.

در سطوح یادشده می توان مجامعی همچون شورای نگهبان، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، هیأت دولت، شورای اقتصاد، شورای معاونین وزارتخانه ها و سازمانها، دیوانعالی کشور و شورای بازرسی و نظارت را نام برد.

اهمیت شورا

توصیه اسلام به مشاوره در کارها و تصمیم گیریها، حتی در مسائل جزئی مثل باز گرفتن شیر از کودکا [بقره/۲۳۳] مبین ضرورت و لزوم و اهمیت آن در مسائل مهمتر و حیاتی تر و امور عام و مشترک و سرنوشت ساز فردی و اجتماعی است.

فلسفه شورا

﴿ ترجمه و شرح ﴾

﴿ بقلم ﴾

﴿ حاج سیدعلیق ﴾

﴿ فیض الاسلام ﴾

﴿ من چاپ و تفلید محفوظ است ﴾

تهران ﴿ بنظر طبع و نشر نویسنده ﴾

﴿ در بنگاه گرامر و ادبیات ایران کازرون رزبه ﴾

فلسفه مشورت در نگرش اسلامی، یافتن بهترین راهها و اتخاذ موفقترین تصمیمات برای رسیدن به اهداف فردی و اجتماعی است که در واقع ثمره آن «انتخاب اصلح» است، انتخابی بدون عیب و نقص، تصمیمی بدون پیامدهای سوء و منفی و ندامت بار و یا انتخاب و تصمیمی که لااقل دارای کمترین عیب و نقص و تبعات و عوارض منفی است.

بنابراین فلسفه شور و مشاوره، صرف دسترسی به اکثریت آراء نیست؛ گرچه رأی اکثریت در بسیاری از موارد به عنوان یکی از «مُرَجَّحات»، راه حل و روش مطلوب است.

شور و مشورت در قرآن

چنانکه پیش تر اشاره شد، در چند جای قرآن به مسأله شورا و مشاوره سفارش شده است.

نخست خطاب به پیامبر، می فرماید: «فبما رحمة من الله لنت لهم و لو كنت فظاً غليظ القلب لانفضوا من حولك فاعف عنهم و استغفر لهم و شاورهم فی الامر، فاذا عزم فتوكل على الله ان الله يحب المتوكلين» [آل عمران/۱۵۹] (ای پیامبر! به سبب رحمت خداوند، بر مؤمنین نرمخو شدی. اگر درشت خوی و سنگدل بودی هر آینه آنان از اطرافت پراکنده می شدند. پس در برابر لغزش آنان، آنها را عفو کن و برایشان از خدا آمرزش بخواه و در امر [اداره امور جامعه] با آنان مشورت کن. پس آنگاه که عزم کردی، به خدا توکل کن که خداوند توکل کنندگان را دوست دارد).

دوم در وصف مؤمنین راستین می فرماید: «الذین آمنوا و على ربهم يتوكلون و الذین یجتنبون کبائر الاثم و الفواحش و اذا ما غضبوا هم یغفرون و الذین استجابوا لربهم و اقاموا الصلوة و

قاموس قرآن

تالیف

سید علی اکبر قزوینی

۱ - ث

جلد اول

کتابخانه کتابخانه اسلامی

مرکز آموزشی
«مراکز آموزشی»
تلخه ۵۳۰۴۱۰

امام صادق و امام کاظم و امام رضا - علیهم السلام - نمونه های فراوان مشورت با اصحابشان را در تاریخ می خوانیم [فیض الاسلام، نهج البلاغه، جزء ۲، ۲۲۷؛ برقی، محاسن، ۶۰۱؛ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۸، ۴۲۸]. علی (ع) هر چند در آن مدت کوتاه دوران حکومتش، با موجود بودن حکم روشن و مشخص در قرآن و سنت پیامبر گرامی اسلام (ص) نیاز به مشورت نمی دیدند. چنانکه آن حضرت در پاسخ به اعتراض طلحه و زبیر که چرا امام (ع) نظر مشورتی آنها را در کارها جویا نمی شود و آنان را در امور دخالت نمی دهد؟ فرمود: اگر درباره حکمی در کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) بیانی نبود، عنداللزوم با شما مشورت خواهم کرد [نهج البلاغه/خطبه ۲۰۵]. پس معلوم می شود رسول خدا (ص) در امور خاصی با مؤمنان مشورت می کرد و تصمیم گیری نهایی با شخص پیامبر (ص) بود و به دلیل سیاق آیه، «عفو» در برابر لغزش آنان، «استغفار» برای آنان و «مشورت» برخی امور با آنان از ملزومات «خلق کریم و عظیم» [قلم/۶۸؛ تکویر/۱۹] پیامبر (ص) بود.

با آنکه پیامبر (ص) عقل کل و نسخه بی بدیل و معصوم بود و هرگز خطا نمی کرد و بیش از همه و پیش از هر کسی حق را تشخیص می داد، در عین حال به مردم، بویژه نخبگان و متفکران جامعه بها می داد و به آراء و نقطه نظرات آنها احترام می گذاشت و برایشان شخصیت قائل می شد و از این رهگذر هم جلو بسیاری از بهانه ها و توطئه ها و سمپاشیها را می گرفت و هم آنان را، نوعی پای بند و ملتزم به عمل می کرد و پایدار و وفادار نگه می داشت [حسینی، مشاوره و راهنمایی در تعلیم و تربیت، ۲۷].

بر فرض که تصور شود، ۲ آیه فوق بیانگر تعیین خط مشی حکومت اسلامی بر اساس سیستم شورایی است، باز تصدی و خط دهی و «فصل الخطاب» این تشکیلات در عصر پیامبر (ص) و در زمان ائمه معصومین - علیهم السلام -، خود معصوم، و در عصر غیبت امام معصوم (ع) «ولی فقیه»، و در یک کلمه «اولی الامر» است. چون در امور فردی و اجتماعی، رفتار و سیره آنان برای دیگران اسوه و سرمشق است و اعتبار رأی شورا به خاطر تنفیذ و نظارت آنان در رأس حکومت صالحان، به عنوان «روح» این تشکیلات و قلب پنبه و موتور محرک بوده و می باشد.

حکومت و شورا

در آیه ۳۸ سوره شوری که در مقام بیان صفات مؤمنین است آمده که: «امرهم شوری بینهم». از فحوای آیه پیداست که مؤمنین، در امور شخصی خود با یکدیگر به مشورت می پردازند و به هم دست یاری داده، از آراء و نظرات هم استمداد می طلبند، نه امور سیاسی - حکومتی جامعه اسلامی و مسائل مربوط به عامه مسلمین. زیرا به استناد آیه ۱۵۹ آل عمران: «فبما رحمة من الله لنت لهم و لو کنت فظا غلیظ القلب لانفضوا من حولک فاعف عنهم و استغفر لهم و شاورهم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی الله ان الله یحب المتوکلین»، مشورت در امور سیاسی و حکومتی باید زیر نظر ولی امر مسلمین باشد و مشاوران، بازوی مشورتی او باشند نه آنکه شورا، اصل قرار گیرد و رأساً در امور سیاسی - اجتماعی مملکت و اتخاذ تصمیمات و اداره جامعه، تصمیم گیرنده نهایی باشد. در غیر این صورت تفسیر آیه این می شود که «در

تمامی امور اجتماعی اسلام اعم از امر حکومت و اداره جامعه، تنها شورا باید به حل و فصل امور پردازد» و چنانکه استحصال آراء آحاد جامعه ممکن نباشد، قهراً نوبت به منتخبین آنان می رسد. در نتیجه ولات امر، حتی پیامبر خدا (ص) هم باید از شورا تبعیت و پیروی کند. چون آیه مطلق و عام است و اختصاص به زمان بعد از پیامبر (ص) ندارد. در حالی که این برداشت، با آیات «شاورهم فی الامر...» [آل عمران/۱۵۹] و «اطیعوا الرسول...» [نساء/۵۹] و «ما کان لمؤمن و لا مؤمنة...» [احزاب/۳۶] در تضاد و تعارض خواهد بود. زیرا در این آیات، پیامبر (ص) متبوع و مطاع معرفی شده و نه تابع و مطیع.

بنابراین قلمرو شور و مشورت و مصداق و موضوع قابل مشاوره، اموری است که نظر صریح و قاطع و تعیین کننده ای از ناحیه اسلام درباره آنها نباشد و عقل، در آن دچار ابهام و تردید باشد، چه اینکه طبیعت موضوع مورد شور، اقتضا دارد که هاله ای از ابهام آن را دربر گرفته باشد و عاقلانه است که با مراجعه به افکار «اولوالالباب» و انسانهای اهل فکر و اندیشه، حجاب ابهام دریده و سیمای حقیقت و واقع به نحو شفاف، آشکار شود و الا آنجا که عقل مستقل بنحو بین می فهمد و شرع، نص صریح دارد و کمترین ابهامی وجود نداشته باشد، مشورت کار لغو و عبثی خواهد بود.

دو نکته دیگر

نکته اول: امر حکومت و تعیین ولی امر و امام المسلمین، مشمول آیه «وامرهم شوری بینهم» [شورا/۳۸] نیست. چون تعیین والی در نگرش قرآنی، از امور مردمی نمی باشد، بلکه بی تردید تعیین ولی امر از جانب خدا و رسول (ص) صورت می پذیرد و

تصحیح کرد.

۳. جلب مشارکت مردم و دخالت دادن افراد جامعه و نظارت آنان برای اجرای قانون و تدبیر امور، موجب احساس شخصیت و مسئولیت و تقویت حس کرامت و رشد ابعاد شخصیتی و حضور فعالتر آنان در صحنه های گوناگون اجتماعی خواهد بود.

۴. افزایش مصونیت در برابر خطا و اشتباه و اطمینان خاطر مسئولین امور در اقدامات خود و معذور بودن در صورت تصمیم گیریهای اشتباه و عمل طبق آن و مصونیت از حسادت دیگران در صورت پیروز شدن فکر و طرح.

۵. رعایت و تأمین منافع و مصالح جمعی: تصمیمگیری بر اساس اخذ و بررسی دیدگاههای عموم - بویژه افراد آگاه و با اطلاع و اهل فکر - سبب می شود تا دخالت هوا و هوس و توجه داشتن به منافع شخصی و حزبی به حداقل برسد. چون فرد مجبور است به آرای دیگران احترام بگذارد تا حدود زیادی پا روی خواسته و فکر شخصی اش گذاشته، مصالح جمعی را مطمح نظر قرار دهد.

۶. شناسایی افراد لایق و شایسته و مستعد

۷. کاهش احتمال شکست در اجرا و انجام تصمیمات: شور و مشاوره افراد ذی صلاح موجب تصمیم گیری پخته تر می شود و در مقام اجرا، تعهد و دلسوزی بیشتری به وجود می آید و احتمال شکست کمتر می شود و در صورت شکست هم جای مذمت و سرزنش به فرد خاصی نخواهد بود.

۸. رشد عقلانی و شکوفایی استعدادها: تبادل آراء و باروری افکار و اندیشه و قدرت تدبیر و فضای شور و مشورت، تضارب و تبادل آراء و تعاطی افکار، بستر مناسبی است برای بروز ابتکار و خلاقیت و تجلی توان و قابلیتها و استعدادهای نهفته انسان.

۹. پیدایش تفاهم و وحدت و همدلی در مقام اندیشه و عمل و احترام متقابل و انس و الفت و رفع سوء تفاهمها و سوء برداشتها از تصمیمات و عملکرد هم و احیای حس تعاون و همدلی و همکاری.

۱۰. جلوگیری از سوء ظن و دفع زمینه های بدگمانی و

جلب نظر مردم

۱۱. مشارکت در عقل دیگران، چنانکه امیرمؤمنان(ع) فرمود: «من استبَدَّ برأیه هلك و من شاور الرجال شاركها فی عقولها» [نهی البلاغه/ حکمت ۱۶۱] (کسی که در کارها خود رأی باشد به هلاکت می رسد و هر که با مردم به مشورت پرداخت خود را در عقل آنان شریک ساخت).

این فواید و آثار و برکات بشمار دیگر، جامعه اسلامی را بر آن و میدارد تادر تصمیمگیریهای مهم و سرنوشت ساز، از این دستور قرآنی غفلت نورزند و بر مسئولان جامعه حتی امام مسلمین فرض است، به تناسب مسئولیت و وظایفی که برعهده دارند یا تصدی پستی را قبول می کنند، از میان متخصصان و کارشناسان مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و . . . مشاورانی کارآمد و خوش فکر برگزینند و برای طرح و برنامه ریزی و اجرای اداره امور از آنان کمک بگیرند و خود را در همه مسائل و تمام زمینه ها، عقل کل و صاحب نظر و بری از خطا و اشتباه ندانسته و به خود رأی و خود برتر بینی و استبداد رأی کشیده

مشروعیت شورا به تأیید و نظارت اوست.

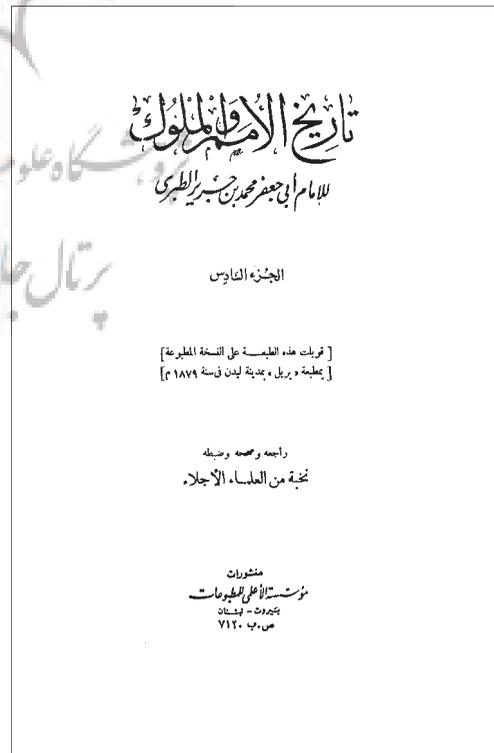
نکته دوم: ولی امر مسلمین نمی تواند بازوی مشورتی نداشته باشد، بویژه در عصر غیبت امام معصوم(ع) که ولات امر، در اداره امور جامعه از آن بی نیاز نمی باشند و این مشورت از وظایف آنان و از شؤون رهبری است. هر چند ممکن است در هر عصر با حفظ اصول اسلامی بنا به مقتضیات زمان و مکان، چارچوب و شکل خاصی داشته باشد.

فواید شورا و مشاوره

ناگفته پیداست که شور و مشورت دارای آثار مثبت و نتایج ارزشمند فراوانی است که با استفاده از رهنمودهای نورانی اهل بیت(ع)، که در جوامع روایی مضبوط است، به برخی از آنها اشاره می شود:

۱. جلوگیری از استبداد و خودکامگی و غرور بی جا، مشارکت همگان در تصمیم گیریهای اجتماعی و امکان مداخله و اظهار نظر آحاد جامعه در سرنوشت خود، راه را بر خود محوری و تفکر استبدادی می بندد و شخص، به نارسایی فکری خود وقوف پیدا می کند.

۲. شناسایی موارد خطا و اشتباه و اصلاح تصمیمات و اشتباهات: بدیعی است وقتی که برای همگان فرصت مشارکت و دخالت در تصمیمات سرنوشت ساز اجتماعی باشد، در سایه همفکری و نقد و نظر می توان خطاها و کژی ها را اصلاح و

نشوند. زیرا هر قدر انسان، دانا و هوشمند باشد در عین حال مصون از خطا و اشتباه نیست. تدبیر در کارها و اداره امور جامعه به شیوه مشورت با خردمندان و صاحبان فکر و اندیشه، جامعه را از مصونیت نسبی برخوردار و احتمال خطا و اشتباه را به حداقل می‌رساند.

جالب آنکه خداوند حکیم، پیامبر و ائمه(ع) را به مشورت با اصحاب و نزدیکان مکلف می‌کند[آل عمران/۱۵۹]؛ هر چند آنان برخوردار از علم غیب و دانش لدنی و دارای درجه عصمت کامله بودند. تا چه رسد به منصوبین پیشوایان معصوم(ع) یا نواب عام و کارگزاران دولت اسلامی که بی‌تردید از آرای خبرگان و نظرات مشورتی متخصصان در زمینه‌های گوناگون، مستغنی نبوده و

نخواهند بود.

ویژگیهای مشاورین

از باب «فاسئلوا اهل الذکر» [نحل/ ۴۳] (باید با کسانی مشاوره کرد و نقطه نظرات مشورتی آنها را اخذ و به کار بست که اهلیت و شایستگی لازم را داشته باشند).

به همین جهت در لسان دین، برای مشاوران، ویژگیها و خصوصیات ذکر شده که از جمله آن خصوصیات، عبارت است از:

۱. ایمان
۲. تقوا
۳. عقل
۴. علم و تخصص، که در آن کار یا موضوع باید دارای اطلاعات کافی و تجربه و تخصص باشد.

۵. صداقت

۶. خیرخواهی

۷. واقع‌نمایی و پرهیز از افراط و تفریط

مضافاً اینکه، در نگرش اسلامی، افراد طرف مشورت باید: امین، رازدار و دارای نظرات شفاف و روشن باشند.

شورا در قانون اساسی

یکی از ویژگیهای نظام اسلامی، اداره امور جاری مملکت بر اساس مراجعه به آرای عمومی و دریافت نظرات افراد(اهل اندیشه و دقت) است که به شیوه انتخاب اعضای مجلس خبرگان برای شناسایی و معرفی رهبری و نظارت بر عملکرد او، انتخاب رئیس جمهوری، انتخاب نمایندگان مجلس و شورای اسلامی و اکنون هم انتخاب اعضای شوراهای مختلف شهر و روستاست که در قانون جمهوری اسلامی پیش بینی شده است. [قانون اساسی، اصل ۶، ۱۰۰ و ۱۰۷]

به موجب اصلی از اصول قانون اساسی، شوراها با مطالعه و استفاده از کمکهای فکری و اخذ نقطه نظرات مشورتی، آغاز و به تصمیمگیری و تدوین قوانین و اجرا و نظارت بر حسن جریان امور، منجر می‌شود که صلاحیت و شرایط انتخاب و وظایف آنان و نحوه کار آنها را قانون مشخص می‌کند[قانون اساسی، اصل ۷].

مشروعیت مشاوره

ترتیب اثر دادن به مشورتی و اخذ تصمیم به دنبال مشاوره در تصمیمگیریهای فردی، زمانی معتبر است که خلاف شرع و خلاف حکم بین عقل نباشد و در تصمیمگیریهای جمعی مثل مصوبات مجلس شورای اسلامی یا شورای نگهبان، شورای عالی امنیت ملی و... که بر اساس شور و مشورت صورت می‌گیرد، مشروعیت تصمیمات به اعتبار انتساب به ولی امر مسلمین و ولایت مطلقه فقیه است و اساساً لازمه مشروعیت یافتن مصوبات و لازم الاجرا بودن آن، تأیید «مقام رهبری» است[قانون اساسی، اصل ۱۱۰].

بر اساس بینه اسلامی اگر آن تصمیمها و وضع قوانین و مقررات، مؤید به تأیید ولی امر مسلمین - که ولایتش به نیابت از امام معصوم(ع) و نهایتاً مرتبط به خدا و رسول است - نباشد، فاقد مشروعیت می‌باشد و مردم ملتزم به رعایت و پذیرش و اطاعت نخواهند بود[قانون اساسی، اصل ۵] زیرا: «ان الحکم الا لله امر الا تعبدوا الا اياه» [یوسف/ ۴۰].

منابع:

۱. ابن هشام، سیره
۲. برقی، محاسن
۳. حسینی بیرجندی، سید مهدی، مشاوره و راهنمایی در تعلیم و تربیت
۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه
۵. طبری، محمد بن جریر، تاریخ الامم
۶. طریحی، مجمع البحرین
۷. عاملی، محمد حسن حر، وسائل الشیعه
۸. فیض الاسلام، علینقی، نهج البلاغه
۹. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۱۰. قرآن کریم
۱۱. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن